

A. OIHENART ETA BERE INGURUGIROA

MANEX GOIHENETXE

Historiako lan baten ulertzeko, idazlearen obra aztertzea ez da aski. Gizarteko harremanak eta ingurugiroa lantzeak ere argitasun berezia ekar dezake *Notitia* bezalako liburu baten mamia eta esanahia sakontzeko. Eskuizkribuak eta sorkburuak aztertuz, A. Oihenarten bizitzaren eta lanaren hiru alde argira eman nahi genituzke: lege-gizona, nabarrista eta jakintsu librea.

LEGE-GIZONA

Oihenart ez zen molde horretako lege-gizon bakarra izan. Frantziako Estatuko eskualde guztietarik azaldu baitziren XVII. mendean Oihenart bezalako lege-gizonak, gehienak noblezia berriko familiatakoak, justizi eta administrazio-karguak erosituz

gizarte-hierarkian behetik gora abiatu zirenak. Estatua eta Monarkia horrelako lege-gizonen beharretan zegoen, egonkortasun eta iraunkortasun bila. Alabaina, XVI. mendea oso nahasia iragan zen, erlijio-gerla alde batetik, Frantziako koroaren krisia bestaldetik, Enrique III.a hil zelarik ondokorik gabe.¹ 1620an Baterakuntzarako Ediktuak hedatu zituen oihartzunak ere aipa daitezke.²

Lurjabegoan eta merkataritzan oinarritu zituen bere indarra eta eragina Oihenarten familiak.³ Bera legediako administrazio-sarean sartu eta noblezi mailara heldu zen, Erdoiko Juana alaguntsarekin egin zuen ezkontzari esker, egiazko titulu nobledunik eskuratu ez bazuen ere, Nafarroa Behereko Gorteetan parte har zezakeen nobleziaren aulkian esertzeko bederen.⁴ Ez zen txikia horrelako lorpena. Oihenarten jakituria ahalez baliatu ziren Zuberoako Heren Estatua, Nafarroa Behereko Gorteak eta baita Frantziako erregea ere, Pirinotako eta Bidasoako mugaren inguruan gertatu ziren gatazken konpontzeko.⁵

1600-1620an azaldu zen belaunaldikoa da A. Oihenart.⁶ Ez zen salbuespen bat izan, jarrera berdinekoak baitziren belaunaldi horretako beste lege-gizonak ere, edo hobeki esan, ofiziodunak, administrazio-karguak erosiz aberastu eta gizarteko hierarkian igo zirenak. Denak kultura humanistaz kutsaturik, noblezia berritik jalgiak, Monarkiaren Estatua birmoldatu nahian, gizartearen kohesioa eta elkar atxikimendua segurtatuz. René Souriac-ek aztertua du jadanik Comminges eskualdeko noblezia berriko elite hori, erakutsiz zenbateraino zetorren humanismotik, zenbateraino izan zen kultura idatziazen jabe, Estatuko legearen zerbitzari eta zaindari.⁷ Gizartemaila apaletik zetorren jendea bazen ere —A. Oihenart ez zen «premu»—, ahal intelektualen eta juridikoen jabe zen, historiaren ildoari eragiteko Estatu mailan nahiz tokian tokiko erakundeetan, Zuberoan edo Nafarroa Beherean.⁸

Jadanik gorai patua izan da idatzirik utzi dituen lanen torua. Belaunaldia zen horrelakoa eta ez Oihenart bakarrik. Agramonteko Antoine jaunaren zerbitzari jarri zelarik, bere garaiko jaun ikasienetarik ezagutua zen humanista batengana hurbildu zen, *Revue du XVIIe siècle*⁹ agerkarian Jean Robertek erakustera ematen duen bezala. Biak izan ziren monar-

kiaren zerbitzari leialak, kultura humanistaren, historiaren aldeko sukarrak eta jaidura bizikoak.

Nafarroa Behereko Gorteen alde Oihenartek egin zuen lana itzalpean egon da orain arte, Oihenart deituraren ordez bere emaztearen lurri edo etxaldee lotuak ziren deiturak —«Erdoi», «Gantzuri», «Zibitze»ko jaun— erabili baitzituen.¹⁰ Heren Estatuak ez zuen distira ematen zuen titulu nobledunik. Izen-deitura horien atzean gorderik dago, beraz, Oihenartek burutu zuen lege-bilduma handia, XVI-XVII. mendeetan Nafarroa Behereko Gortek egin zituzten legeen laburpena, konpilazio modura emanik.¹¹ Beste eskuizkribu batzuen iturburutik badakigu lana ezin burutuz zendu zela A. Oihenart, eta ondotik, Gabriel bere semeak aitak hasi ildoan burutu zuela.¹²

NABARRISTA

Aburu politikoen eta adigai historikoen aldetik eman zion jarraipena Oihenartek bere aitzinakoei bultzatua zuten historiografia nabarristari. Nafarroako erresumaren inguruan sortu zen mugimendu honen bozeramaile nagusienak Bordave, Chappuys, Olhagarai eta Favin izan ziren.¹³ Nafarroari 1512tik goiti Gaztelak egin zion eraso eta lapurketa («usurpazioa») salatu zituzten Albretiarren aldetik historialariek, dinastia zuzenaren aldeko tesiak aldarrikatuz eta gero Frantziako Enrike IV. bihurtu zelarik.¹⁴ Frantziaren eta Gaztelaren arteko gatazkak beroberriraun zuen XVI. mendearen bukaeran eta XVII.aren hasieran, Oihenartek bere ikasketak burutzen ari zen unean alegia. Laster berak ere parte hartu zuen gudu juridiko-historiakoan, zioen «Droict du Roy au Royaume de Navarre» zainduz. Oihenarten lehen saioak Nafarroako erresumaren jabeagoaz dira. Dokumentuak Pariseko Liburutegi Nazionalean daude.¹⁵ Dirudienez, gai berdinen inguruan hiru saio desberdin egin zituen Oihenartek edo, beharbada, Oihenarten inguruko norbaitek. Dupuy kolekzioan, 123-126 arteko folioak frantsesetik inprimaturik emanak dira: «Extrait d'un traité non encore imprimé intitulé Navarre injuste rea, ac sive de Navarrae regno, contra jus fasque occupato expostulatio». Idazlearen laburdurak emanak dira: A.O.M. (Arnaldi Oihenartii Mauleonensis). Testu bera, baina eskuizkribu modura,

127-136 folioetan aurki daiteke, baina idazkera ez da Oihenartena, P. Dupuy bere adiskidearena baizik. Honek lan batzuk burutu zituen erakusteko Katalunia Frantziako erregearen zela, ez Gaztelarena.¹⁶ P. Dupuy garai hartan erregearen historialari ofiziala zen eta Oihenarti laguntza handia ekarri zion *Notitia prestatzeko*.¹⁷ «Nabarrako lapurketaz egin txistena» ere Liburutegi Nazionaleko beste bi fondoetan aurkitzen da: bata, *fonds français*, 20157 zk.; bestea, *Fontanieu* erreserban. Lehena, Oihenartena da, dudarik gabe; bigarrena, aldiz, testuaren azterketa kritikoa egin ondotik, ez dirudi Oihenartena denik, erabiltzen diren argudioak eta Nafarroako historia idazteko moldeak ez baitira inondik ere *Notitia*n aurkitzen direnak. Lehen testuak 1625. urte ingurukoak direnez, eta *Notitia* 1638koa, hipotesi gisa eman daiteke historiaren ezagupena edo metodologia Oihenartek 1625-1635 hamarkadan landu zuela, beharbada Dupuy eta Duchesne bi adiskideen laguntzarekin.

Dena den, Oihenarti esker, historiagrafia nabarristak jauzi kualitatiboa ezagutu zuen. Ordurarte, ez Iparraldean, ezta Hegoaldean ere, inork ez zuen Euskal Herri osoaren historia idatzi. Historiaren ikuspegiari, beraz, esparru berriak eman zizkion: ekonomia, etnologia, geografia, bizimoldeak idazgai gisa sartuz. Ordurarteko historiografiaren eremua ahaide nagusien eta erregeen kroniketara mugatzen zen. Bestalde, Garibairen edo Pozaren mitoekin —tubalismo eta kantabrisismoarekin— apurtzen du Oihenartek, histori gaia baskoien lurraldearen inguruan kokatuz eta lekutuz. Alde horretatik Oihenart izan zen Euskal Herriari historiaren haritik nortasuna eta lurraldetasuna eman zizkion lehen historialaria. Halere, XVIII. mendean Larramendi lehengo mito zaharretara itzuli zen, Oihenartek ekarri uhin berria estaliz. Iparraldean bederen Larramendiri W. Humboltekin ematen dio segida aspaldiko basko-iberismoari loturik ziren mitoekin. Bela eta Egiategi izan ziren Oihenarten tradizioa segitu zutenak.¹⁸ Nafarroako kronikalariek —Moret eta Aleson bezalakoek— ere, nahiko omen handiz eskertu zuten Oihenarten ekarpena Euskal Herriko historiari. Baita Saint-Maureko beneditinoek edo Louis Moreri *Grand dictionnaire historique* liburuaren egileak ere. Baina Oihenartek azaldu baskonismoa XIX. mendean azken hamarkadetan plazaratu

zen, J.F. Bladé eta J.B. Jaurgainen eskuetarik.¹⁹ Ez dezagun ahantz nola Baionako udaletxearen inguruan J. Duvoisin eta J. Balasque murgildurik ari izan ziren *Notitia* berrargitaratu nahian, A. d' Abbadie bitarteko zela.²⁰

Frantziako eskolak, aldiz, Sorbonako unibertsitatearen inguruan, *Notitia*-ren balio historikoa gaitzetsi zuen. Hor ditugu lekuko F. Lot-ek Oihenarti buruz egin kritikak.²¹ XX. mendean, ordea, Sorbonako R. Mussot-Goulard irakaslearen lumatik Oihenarten ezagupen eta goraiipamen berria jalgi da, «Wasconia» kontzeptuaren inguruan Oihenartek egin arakatzelanak ezin baztertuzko zientzi bidekoak baitira. Hona zer dioen R. Mussot-Goulard irakasleak: «Bada beti zer ikastekorik latinez idatzia den liburu horretan orain galduak ditugun artxiiboak ikertzeko ahala eta orduan oraindik bizirik zegoen tradizioa biltzeko parada ukan baitzuen egileak.»²²

Nola esplika daiteke Oihenarten baskonismoa, ordurarte gutxi erabilia zena? Esan dezagun «baskoi» hitza Nebrijak erabili zuela XVI. mendean Nafarroako gerla eta konkista goraiatzeko eta justifikatzeko.²³ Baina Oihenartek zuen greko-erromatar kultura sakon eta zabalak bazuen zer ikusirik baskonismoarekin. Erdi Aroaren bukaeran Ptolemeoren kartografia erreberitua izan zen.²⁴ Erabili zituen XVI-XVII. mendeetako germaniar sorburuen kolekzioek ere «Wasconia citerior», «Wasconia ulterior» lurraldeak aipatzen zituzten.²⁵ Pirinioen eta Bidasoaren bi aldeetarik Euskal Herriko historiari eta geografari lehen aldiko egiazko nortasuna eta lurraldetasuna —gaur egun naziotasuna esan dezakegu— eman bazizkion erabili zituen zientzi bidei esker izan zen.

JAKITATE LIBREKO GIZONA EDO ZIENTZILARI ASKATUA

Gizarte eta politika-mailan, XVII. mendean azaldu eta eratu zen jakituria libreko mugimendua «libertino» hitzez deitua izan zen. Zientzia, kultura, jakitatea eraberritu, bultzatu, garatu nahi zuen mugimendua zen, akademia modura eraturia. Ta l-deka biltzen ziren, elkarren artean hitz egiteko, zientzi gaiak ikertzeko eta lantzeko. Zientzia askatua nahi zuten, tradizioaren eta agintearen ustekeriak, arrazionaltasunik gabeko sines-teak eta aldarrikapenak baztertuz, populu arruntaren sineste

okerrak eta lelokeriak gaitzetsiz. Oso ezagunak dira Oihenarti eragin zioten zientzi eta kultur gizonak: A. Duchesne —«qui ejus consuetudine familiariter utuntur»— erregearen geografilaria eta gero historialaria, Richelieu kardenalak babesten zuena,²⁶ eta P. Dupuy, hau ere erregearen historialaria eta liburutegizaina. Baziren ere Sainte Marthe anaiak, gero aita-semeak hurbiletik Oihenarten lanak segitu zituztenak.²⁷ Jakituria zorrotzeko apez humanista batekin ere harreman estuak izan zituen Oihenartek. Jean Descordes zen, pobrezian bizi zena baina kultura humanista zabal eta sakon baten jabe.²⁸ Honen liburutegian zituen kontsultatu Nafarroako historiari buruzko dokumentu batzuk. Ez dezagun ahantz ezta P. Marca, Biarnoko historialari ospetsua ere. Denak zientzi sare berdineko jendea, katoliko galikanoak eta Frantziako erregearen zerbitzari leialak. Libertinoen irizpidez josirik da *Notitia*. «Tradizio zaharrari, jendearen ustekeriari, gehiengoaren lekukotasunaren fidagarritasunari» uko egiten dio histori arloan.²⁹ Zientziak eta jakituriak bakarrik ematen diote oinarria azaldu nahi duen kultura historiografikoari. *Notitia*-n zehar bi adierazpen aldizkatuz erabiltzen ditu: «vir eruditus», «vulgus populus». Ikasiak eta ez-ikasiak. A. Oihenart, bertsolaritzan eta literaturan ezezik, histori arloan ere, garbizalea zen. Eta azterketa diplomatikorako eskatu ziren neurri zehatzak ez zirelarik errespetatuak, hitz bipilak atera zitzakeen, hala nola Juan Briz Martínez Aragoiko historialariari buruz esanak: «Jakintzarik gabeko jende tontoen mundura joan dadila.»³⁰

Neurri zehatzak eta zorrotzak finkatu nahi izan zizkion, beraz, histori metodologiari, baina baita bere inguruko jendeari ere. Norberaren ibilaraudiez zer esatekorik bazuen. 1629an, Zuberoako Heren Estatuko ordezkari gisa, honelako salaketa egin zuen: «biltzen diren jendeak jai berrietan, besta buruetan, erromerietan, usaiaz kanpoko ospakizunetan, opari joriak eskaintzen dituztenak (...) baita ere Lextarreko Jondoni Joaneko, Madalenako eta beste herrietako erromerietan egiten edo entzuten diren zikinkeriak eta moldegaitzkeriak».

Elizkizun, errito nahiz kultur adierazpen herrikoi gutxi onarrezakeen Oihenartek, edo gutxienez, kultur adierazpen gehiegikerien aurka zihoan, garbizalea zelako gizarte nahiz zientzi mailan. Frantzia osoan garai berean horrelakoak ziren libertino

guztiak. Egia esan, jarrera eta ohitura herrikoien gaitzespena suma zitekeen orduko eliteko jendearen artean, hala katolikoek nola protestanteen artean. Elitearentzat, kultura humanistatik zetorren aurrerantz, herritar xumeen emaitzak —folklorearen adibidez— ez ziren hain egokiak. Ez da dudarik Oihenarten bizitza osoan nabari dela banaketa edo bikoiztasuna agintearen (Erregearen nahiz Elizaren) praxiaren eta jendarteko eguneroko bizitzaren artean. Euskaltzalea eta zientzilaria zen Oihenart, eta ber denboran, ahozko eta ohizko kulturaren adierazpenak baztertzeko gogoia zuena. Oihenart, beraz, erretegiturretatik, administrazioko jendearengandik jaldi eta loratu zen kultura humanista eta modernoaren ingurugiroan kokatu behar da.

KONKLUSIOA

Ez zaizkio eskatu behar, ezta aitzin gibelatu behar ere, XX. mendeko euskaltzale edo abertzaleen irizpideak. XVII. mendekoa zen. Historia eraberritu zuela ez da dudarik. Euskal Herriko historiari lurraldetasuna eman zion. Alde horretatik bere mezua eta ekarpena nazionala izan zen. Baina ez gaitzezen anakronismoan eror. Erregearen aurka ematen delarik Oihenart, «Zuberako libertateen» defendatzaile izan zen, kontuz ibil gaitzezen. Oihenart ez zen inoiz altxatu Erregearen aurka. Oihenart ez zen Matalaz. Bere estrategia izan zen erret-administrazioaren arlo juridiko-politikoaren sarean ahal bezain barna sartzea, lehenik Heren Estatutik jalgiz nobleziaren aulkira heltzeko, gero bere ahalak Estatuaren eta erregearen interesei itzatuz. Gorteetan, monarkiaren administrazioan, Oihenarten antzeko euskal ofiziodun eta idazle anitz enplegatutik izan ziren, J. Azurmendik idazten duen bezala, «Inperioko zerbitzu sozial edo ofizialetan», «Inperioko dinamikan».³¹ Oihenarti ere aplikatutako Euskal Herriko beste historialari eta jurista politikoez esaten duena: «Euskaldunaren presentziak Inperioan —nahi adina estimatua, etab.— etengabe legitimatu beharreko zerbituetan antzia bezala darama beti. Arrotzaren zigilua.»³² 1675ean Oihenarten artxiboak Colbert-i bidali zitzaizkion oparizat Gabriel semeak.³³ Monarkiaren dinamikan bizi izan zen baten oparia.

1. Enrike III. hau Frantziakoa da, ez nahas Nafarroako Enrike III. arekin, gero Frantziako Enrike IV. bihurtu zena 1589an.
2. Nafarroako Enrike III.a Frantziako errege-aulkira heldu zenetik, gatazka ugari gertatu zen Nafarroako estatuko definizio juridikoaren inguruan, Frantziako deretxo publikoak ezin zuelako bi eremu publikoen buru izan zitekeen erregerik onartu. Bata, publikoa zen, bestea, pribatua (Nafarroako lurra adibidez). Batarakuntza, publikoaren alde egin behar zena, 1620an bideratu zen. Ikus gatazka horretaz Pariseko Liburutegi Nazionalan, frantses fondoan, 16674 zk.; 9-16, 18-28, 30-34, 7-45 eta 46-53 fol.
3. Oihenarten biografia hurbiletik arakatu zuen Jaurgainek, *Arnaud d'Oihenart et sa famille*, Paris, Champion 1895.
4. Ondorioz Oihenarti iduriz gustatzen zitzaion izena zen: «Mr. de Derby».
5. Oihenartek burutu zituen lanen oihartzumak eta aztarnak Pariseko Artxibategi Nazionalan aurki daitezke: K 1233, 86 zk., K 1234, 84 zk.
6. Oihenarten gaztaro berriak Bordelen aurki daitezke: A. Communay, *Le Parlement de Bordeaux*, 1886.
7. SOURIAU, René: *Le Comté de Comminges au milieu du XVIe siècle*, Paris, C.N.R.S., 1977, 220-221 or.
8. Noblezia berriaren jarrerak, ezaugarriak eta helburuak hurbiletik ikertu ditu R. Souriau-ek.
9. ROBERT, J.: «La bibliothèque d'un grand seigneur en Gascogne au XVIIe siècle», *Revue du XVIIe et XVIIIe siècles*, 1977, 117 zk., 56-59 or.
10. Edo ere «Lasalle de Cibits»: Zibitze Salakoa.
11. Lege-bilduma horiek Pariseko Artxibategian kontsulta daitezke: C 1529 eta C 1532.
12. Pariseko Artxibategi Nazionala, K 1234, 8. zk., 279-280, 285 eta 293 fol.
13. BORDENAVE, Nicolas de: *Histoire de Navarre et de Béarn*; CHAPPUYS, Gabriel: *L'histoire du royaume de Navarre*, 1596; OLHAGARAY, Pierre: *Histoire de Foix, Béarn et Navarre*, 1609; FAVYN, André: *Histoire de Navarre*, 1612.
14. Ikus 1. eta 2. oharra.
15. Liburutegi Nazionalan, frantses fondoan, 20157, Dupuy kolekzioan, 598, 123-136 fol.
16. «La Catalogne française où il est traicté du droit que le Roy a sur les comtés de Barcelone et de Rossilon», ibid. Dupuy kolekzioa, 5-120 fol.
17. Ikus *Notitia utriusque Vasconiae*, II. L., 2. k.
18. Belarentzat ikus *Histoire des Basques*, Egiategirentzat, PEILLEN, Txomin: *Bulletin du Musée Basque*, 104. zk., 1984.
19. BLADE, J.F.: *Etude sur l'origine des Basques*, Paris 1869; (Ik. sarrera-hitza), «Histoire de la Gascogne», *Revue de Gascogne*, 1892, 61 or.; JAURGAIN, J.B. de: *La Vasconie (...)*, Garet, Pau, 1898-1902.
20. Ikus Baionako udal liburutegian, Manuskrioten Katalogoan, Duvoisin-en fondoan, 460-461 zk.
21. LOT, F.: *Etudes sur le règne de Hugues Capet et la fin du Xe siècle*, Paris, 1903.
22. MUSSOT-GOULARD, R.: *Les Princes de Gascogne*, 12-13. or.
23. NEBRIJA, Elio Antonio de: *De Bello Navarrico*, Granada, 1545: «Hanc regionem fere incolunt Vascones, in quibus ista Pompelo (...)».
24. Ptolemeoren argitalpen latindarra eta greziarra kontsultatu zituen Parisen erret-liburutegian: *Notitia*, I. L., 3. k.
25. «Wasconia»ren bi aldeetat egiten diren aipamenak berriz aztertu izan dira. Ikus CLEMENS, J.: «Hispania citerior et Vasconia citerior au IXe siècle», in *Le Sud-Ouest et la péninsule ibérique*, Pau, 1987, 87-97 or.
26. *Notitia*, II. L., 17. k.
27. *Notitia*, II. L., 2. k.
28. Duela zenbait urte antolatua izan zen nazioarteko solasaldi batean errauspetik aterea izan zen Oihenarten adiskide mina. Ikus MESNARD, Jean: «La culture d'un chanoine de Limoges au début du XVIIe siècle, Jean Descordes» in *Le Limousin au XVIIe siècle*, Limoges, 1976, 33-52 or.
29. *Notitia*, II. L., 10. k.
30. *Notitia*, II. L., 7. k.
31. AZURMENDI, Joxe in *Euskal Herria, historia eta gizartea*, 369-370 or.
32. Ibid. 370 or.
33. Pariseko Liburutegi Nazionala, frantses fondo berria (FFNA), 22765 zk., 233 fol.